

GUILLEMA DE MONTCADA, SENYORA DE TERRASSA (1300-1303), *QUE NUNC LOCUM HABET IN TERRACIA A DOMINO REGI AD VIOLARIUM**

Javier Robles Montesinos

Resum

Guillema de Montcada fou senyora de Terrassa durant un curt període de temps entre 1300 i 1303, arran de l'acord que el rei Jaume II i l'esmentada Guillema de Montcada van signar l'any 1300. Tres anys després el rei recuperà Terrassa. Aquest article, després de repassar les circumstàncies i les causes que motivaren aquest acord i la seva posterior ruptura, detalla els trets més destacats del senyoriu exercit per Guillema sobre la vila i el terme de Terrassa.

Abstract

Wilhelmina of Montcada was the lady of Terrassa for a brief period between 1300 and 1303, thanks to the agreement she signed in 1300 with King James II. The king took back Terrassa three years later. This article looks into the circumstances and reasons for this pact and its subsequent breaking, and details the most remarkable features of Wilhelmina's rule of the town and territory of Terrassa.

Introducció

Durant el període comprès entre els darrers dies del mes d'abril del 1300 i els primers de març del 1303, la noble Guillema de Montcada esdevingué la senyora del castell i la vila de Terrassa. Efectivament, l'1 d'abril de l'any 1300, el rei Jaume II i la seva cunyada Guillema de Montcada, vídua de l'infant Pere, subscripiren un pacte, com veurem més endavant, pel qual el rei li lliurava en violari, és a dir, mentre ella visqués, un seguit de castells i viles –entre els quals hi havia la vila i el terme del castell de Terrassa, amb la batllia–, diverses vegueries i 200.000 sous, a canvi dels seus senyorijs de Montcada i Castellvell. Guillema es reservava, però, l'usdefruit del seu patrimoni fins a la seva mort. Amb això, el rei cedia temporalment la jurisdicció del castell i la vila de Terrassa i l'exercici del mer i mixt imperi, juntament amb la percepció de l'impost de la *cena*. No obstant això, el rei es reservava els drets i les rendes senyorials.¹ D'aquesta manera, la vila i el terme de Terrassa van passar, durant un curt període de temps, del domini reial al senyorial. Per aquest motiu, el 7 d'abril del 1300, els prohoms de la vila de Terrassa van ser convocats pel rei Jaume II per al 12 d'abril següent a Barcelona, per tal de retre homenatge, a través de tres síndics, a la nova senyora. En contrapartida, per tal de demostrar-los que la cessió era temporal, el 2 de maig el rei concedí als habitants de la vila i el castell de Terrassa un privilegi d'inseparabilitat de la corona que declarava Terrassa permanentment inalienable del patrimoni reial. Finalment, el retorn de Terrassa a la jurisdicció reial es produí tres anys després, en ser revocat aquell pacte per mitjà d'una sentència arbitral de 7 de març del 1303, després

de la denúncia interposada pel rei arran de l'incompliment per part de Guillema de Montcada d'una de les clàusules contingudes en el pacte, l'obligació d'entrar en religió i professar en un orde monàstic. Sembla, doncs, que aquesta dama no tenia gaire interès ni vocació religiosa, sinó que preferia la secularitat i viure el *saeculum*.

Així, doncs, la pregunta fonamental en iniciar aquest estudi és saber qui era Guillema de Montcada, la nova senyora de Terrassa.²

Guillema de Montcada: breu perfil biogràfic

L'herència paterna i l'entorn familiar

Guillema era filla del vescomte Gastó VII de Bearn i de Mata de Bigorra, vescomtessa de Marsan, i era la filla petita de les quatre que tingueren Gastó i Mata: Constança, Margarida, Mata i Guillema.³ A la mort del seu pare, fet esdevingut el 26 d'abril del 1290,⁴ Guillema rebé, per herència del seu pare, les senyories de Montcada i de Castellvell de Rosanes, i els drets, béns i propietats que posseïa a la ciutat i l'illa de Mallorca, l'anomenada "porció de Gastó de Bearn", obtinguda arran de la participació en la conquesta. D'aquesta manera, es ratificava allò estipulat al precontracte matrimonial, signat el 2 d'abril del 1270, entre el vescomte Gastó VII i el rei Alfons X de Castella, que havia d'unir Guillema amb l'infant Sanç, matrimoni que no es dugué a terme. En aquest precontracte, Guillema aportava com a dot tot el que el vescomte tenia a Catalunya, l'Aragó i l'illa de Mallorca.⁵ En el testament, datat el 22 d'abril del 1290, el vescomte Gastó de Bearn va repartir i fragmentar el seu patrimoni entre les seves filles: Constança heretava el vescomtat de Bearn; Margarida només tenia el castell de Montaner; Mata rebia els vescomtats de Brulhès i Gabardà, a més de la vila d'Eusa, i Guillema, els seus dominis a Catalunya i Mallorca.⁶ A més, Guillema heretà unes rendes i drets a Saragossa que li havia llegat la seva mare (morta el 1270) al seu testament.⁷ De les altres filles de Gastó VII, la gran, Constança, es casà primer amb l'infant Alfons d'Aragó, el primogènit de Jaume I i l'hereu del tron, que morí sobtadament el 1260 poc després de casar-se, i després amb Enric d'Alemanya, que era fill de Ricard de Cornualla –germà del rei Enric III d'Anglaterra–, aquell que va lluitar amb Alfons el Savi pel títol imperial, dels quals no tingué descendència. Una altra filla, Margarida, va contraure matrimoni amb el comte de Foix, Roger Bernat III, amb qui va tenir quatre filles i un fill, el futur Gastó I de Foix. Mentre que l'altra filla, Mata, prengué com a marit el comte Guerau VI d'Armanyac. D'aquest matrimoni nasqueren dos fills, Bernat VI, comte d'Armanyac, i Gastó, vescomte de Fesenzaguet.

Projectes de matrimoni fracassats i matrimoni amb l'infant Pere

Guillema, que havia estat promesa en matrimoni (abril del 1270) a l'infant castellà Sanç, el posterior Sanç IV el Brau, però sense que llur casament s'hagués arribat

a celebrar –perquè Sanç no va mantenir el compromís adquirit⁸–, es va casar, el setembre del 1291, amb un fill menor del rei Pere el Gran i Constança de Hohens-
taufen, l'infant Pere, germà d'Alfons II i Jaume II, membre, per tant, de la casa reial
d'Aragó, de qui no tingué fills –o aquests van morir durant la infantesa–. Un any
abans, un germà de l'infant Pere, l'infant Jaume, el futur Jaume II de Catalunya-
Aragó, llavors rei de Sicília, duc de Pulla i príncep de Càpua, des de la mort del seu
pare l'any 1285, havia iniciat contactes diplomàtics per al seu casament amb Guil-
lema per paraules de present (“per verba de presenti”),⁹ matrimoni que acabà per no
realitzar-se. Per negociar els detalls del casament, el rei Jaume de Sicília envià com a
nunci el cavaller Bertran de Canyelles, el 14 de juny del 1290.¹⁰ Però tot va quedar
en un simple intent, perquè la primavera següent l'infant Pere nomenà procuradors
seus Hug de Mataplana, bisbe de Saragossa, i el noble Berenguer de Puigverd, per
tal que demanessin al Papa l'obtenció de la necessària dispensa per al matrimoni de
l'infant Pere amb Guillema, parents en quart grau de consanguinitat; això succeïa
el 31 de març del 1291.¹¹ El matrimoni se celebraria, finalment, com ja hem dit,
la mateixa tardor del 1291, al cap de poc de formalitzar-se el casament del nou rei,
Jaume II, amb Isabel, filla de Sanç IV de Castella i de Maria de Molina.

En l'endemig, el 29 d'agost del mateix any, l'infant Pere, un noi que encara no
tenia quinze anys, havia atorgat carta de donació *propter nuptias* a la seva esposa de
40.000 morabatins d'or i hi obligava com a garantia el seu patrimoni personal: a
Catalunya, els castells i les viles de Cambrils, Eramprunyà i Tamarit, amb les viles
de Vilamajor, Arbúcies, Cardedeu i els llocs de Quart de Palau i Montalt; a l'Aragó,
Alcubierre, Grañén, Pompeí i el castell i la vila de Robres; i al País Valencià, els
castells i viles de Laguar i Xaló.¹² El mateix infant ens recorda, al document, que els
castells i les viles de Vilamajor, Cambrils, amb el castell i el lloc de Montroig, la vila
d'Arbúcies, els llocs de Quart, Palau i Montalt, i els castells i les viles d'Alcubierre,
Grañén, Pompeí i Robres, formaven part de les donacions que el seu germà, el
rei Alfons II, li havia fet uns mesos abans.¹³ Per la seva banda, Guillema li aporta,
com a dot, els castells de Montcada, Vacarisses, Tona, Voltregà, Clarà, Torelló, Be-
sora, Curull, Tudela, Fornells, Sant Vicenç, Òdena i Sobreporta, que Guillema
té com a feudatària reial,¹⁴ a més dels castells de Rosanes –amb la vila de Mar-
torell–, Volterra, Sant Esteve Sesrovires, Benviure, Castellvell del Penedès –amb
les viles de l'Almúnia i de Nulles–, Vallmoll, Sentmenat, Arraona –amb la vila de
Sabadell–, Castellar, Orís, Tornamira, la Reganyada, la fortalesa de la Roca de Sau,
la *domus* de Vilardell i el castell de Rodors. A tot això, cal afegir-hi els dominis
de Guillema a la ciutat i al regne de Mallorca, al regne d'Aragó i a la Gascunya.
Desconeixem la data exacta del casament, però aquest es degué celebrar entre el 29
d'agost, data d'aquesta donació *propter nuptias*, i el 27 de setembre del 1291, data
en què l'infant Pere ja apareix intítulat com a senyor de Montcada i de Castellvell.¹⁵

Certament, un matrimoni beneficiós per a ell mateix i per a la casa reial, pel substanciós dot que Guillema aporta. Convé recordar que, en un passatge de la seva *Crònica*, Ramon Muntaner indica que el mateix rei Alfons II es va preocupar per dotar el seu germà petit, l'infant Pere, amb un destacat patrimoni i casar-lo amb Guillema, segons afirma Muntaner, seguint una petició de la reina Elionor.¹⁶ Fos com fos, per suggeriment de la reina o per afany del rei, tot fa pensar que aquest casament no fou quelcom d'imprevist, sinó que posava de manifest el gran interès de la casa reial d'Aragó pels importants dominis territorials heretats per Guillema, un dels patrimonis nobiliaris més importants d'aquella època a tota la corona. En efecte, ja la primera reacció del rei Alfons II a la notícia de la mort del vescomte havia estat la de prometre, el 5 de maig del 1290, a Guillema, òrfena de pares, prendre-la sota la seva protecció i guiatge i defensar-la de qualsevol mena de violència contra la seva persona i béns.¹⁷ Aquesta és precisament la imatge de Guillema que ens transmet la crònica de Muntaner, la de la seva riquesa com a propietària d'un important patrimoni nobiliari a Catalunya: «[...] madona Guillema de Montcada, filla d'En Gastó de Biern, ab gran riqueses; que sol en Catalunya havia, en bons castells e viles e llocs, tres-centes cavalleries».¹⁸ Ben al contrari de Muntaner, el trobador Amanieu de Sescars, en uns versos d'*Ensenhament de la donzela*, fa un elogi cortesà de Guillema i ens la presenta com un dels models que haurien de seguir totes les dames de la noblesa feudal del seu temps: «Altra Guilh[e]lma say/ pus auta, que-us dirai:/ la filha d'En Guasto,/ c'ab sa bela faiso/ a tans bos aïbs conquest/ de tot nostre paes./ Guascuenh'e l'encontrada/ n'es fort illuminada,/ car lo sieus cors grazitz/ y fo natz e no[iritz].» (v. 613-622).¹⁹

Quatre anys després de contreure matrimoni, el 22 de juny del 1295, el papa Bonifaci VIII, en el marc de la signatura de la famosa pau d'Agnani entre el rei Carles II de Nàpols, el rei catalanoaragonès, Jaume II, i el Papa, a propòsit del contenciós per l'illa de Sicília, accedí a atorgar, en resposta a la petició de dispensa presentada per l'infant Pere, la corresponent llicència papal que legitimava el matrimoni de Pere i Guillema.²⁰ Al mateix temps, Jaume II, que havia esdevingut rei de Catalunya-Aragó després de la mort del seu germà Alfons II, el juny del 1291, també obtenia del pontífex, d'una banda, l'anul·lació eclesiàstica de la seva unió amb la infanta Isabel de Castella, filla de Sanç IV, i, de l'altra, el permís per al seu casament amb Blanca d'Anjou, filla de Carles II.

La mort de l'infant Pere

Però, per desgràcia, Guillema enviduaria ben aviat. L'any següent, l'infant Pere moria a Tordehumos, en terres del nord de Valladolid, el 30 d'agost del 1296, en emmalaltir de pesta al llarg setge de Mayorga, durant la guerra de successió al tron de Castella entre els partidaris del futur rei castellà Ferran IV, fill de l'esmentat Sanç IV —amb el suport d'una bona part de la noblesa castellana—, i els del seu cosí Alfons

de la Cerda, fill gran de l'infant Ferran, amb el suport del seu oncle, l'infant Joan, d'alguns grans nobles castellans —com ara Juan Núñez de Lara i Diego López de Haro—, i del mateix Jaume II.²¹ De passada, direm que, pels acords signats a Bordalba i Serón al començament del 1296, a canvi del regne de Múrcia, el comtat de Molina i el lloc de Requena, el monarca català es comprometia a ajudar militarment Alfons de la Cerda. L'infant Pere, al seu torn, rebria la ciutat i el castell de Conca i els castells i les viles d'Alarcón, Moya i Cañete.²² A més a més, Alfons de la Cerda va prometre pagar a l'infant Pere un subsidi de 10.000 lliures torneses per a les seves despeses personals en aquesta campanya, abans de Santa Maria d'agost del mateix any.²³ L'abril d'aquell mateix any, l'exèrcit comandat per l'infant Pere i pel mateix aspirant a la corona castellana, Alfons de la Cerda, va envair Castella per terres sorianes i des d'allà es va dirigir cap a la ciutat de Lleó, que va capitular sense lluita. D'aquesta manera, la ciutat de Lleó va ser l'escenari de la proclamació de l'infant Joan com a rei de Lleó, Galícia, Extremadura i Sevilla. Posteriorment, l'exèrcit es va traslladar a Sahagún, on el pretendent Alfons de la Cerda es va fer coronar rei de Castella, Toledo, Còrdova, Jaén i Múrcia. Seguidament van decidir atacar la veïna Mayorga, però, com hem dit abans, després de molts mesos de setge i que la pesta causés moltes baixes a les tropes catalanoaragoneses, aquestes es van retirar i van retornar a Aragó amb les despulles de l'infant Pere,²⁴ les quals foren enterrades, segons Zurita, al monestir dels framenors de Saragossa.²⁵ Després de la mort de l'infant Pere, Guillema de Montcada, sense haver tingut fills, restà vídua i ja no es va tornar a casar. Va fixar la seva residència al castell vell de Rosanes.

L'endeutament

El principal problema que hagué de resoldre Guillema en aquesta època fou la necessitat de liquidar els diversos deutes acumulats, que, a través de la despesa domèstica i de les sumes dedicades al manteniment de l'estatus social, implicaven una seriosa càrrega per a les arque senyoriales. Com que els ingressos dels censos i les rendes patrimonials resultaven insuficients, hagué de formalitzar necessàriament nous préstecs per tal d'obtenir prou diners per a cancel·lar els deutes contrets. En aquest sentit, un bon exemple dels problemes pecuniaris de Guillema durant aquests anys són les seves dificultats financeres per fer front al pagament d'una despesa elevada com va ser el compromís de dotar una jove dama bearnesa, la comtessa de Pontiac, acollida i educada a casa seva, amb un atractiu dot de 1.000 morabatins d'or per casar-la amb el cavaller feudal Galceran de Ponts, fill de Guillem de Ponts i relacionat amb el vescomte de Cardona Ramon Folc VI. Com veurem tot seguit, un aspecte que cal destacar d'aquest fet és l'endarreriment en el pagament del dot sobre les dates acordades —que acabarà sent pagat en diversos terminis—. Efectivament, el 24 de gener del 1298 Guillema es comprometé a pagar els 1.000 morabatins corresponents al dot

de la comtessa a l'esmentat marit, Galceran de Ponts, i al també cavaller Jaume de Montpesat, procurador del vescomte de Cardona, la propera festa de la Santa Creu de Maig, és a dir, el 3 de maig, a la vila d'Igualada, reforçant el pagament amb un seguit de fiadors, divuit veïns de la vila de Martorell i dos de la parròquia de Sant Esteve Sesrovires, els quals van prometre restar com a ostats dins la vila d'Igualada i fer-se càrrec de totes les despeses generades, en cas d'impagament.²⁶ Una vegada vençut el termini sense haver estat satisfet el pagament a què s'havia compromès, immediatament, el 24 de maig, un dels fiadors, el cavaller Guillem de Palau, va haver d'oferir els seus fills Humbertí i Dalmauó com a ostats a la vila d'Igualada,²⁷ segons el jurament fet pels fiadors. Vuit mesos més tard, el 9 de gener del 1299, Jaume de *Iovanet*, habitant de Solsona, que actuava com a procurador de Galceran de Ponts –nomenat per Jaume de Montpesat el 27 de maig del 1298²⁸–, reconeixia haver rebut de Guillem Ferrer de Martorell 1.730 sous com a pagament d'una part del dot dels 1.000 morabatins.²⁹ Posteriorment, el 12 de desembre següent, després de passar comptes, Guillema declarava deure 1.440 sous que quedaven per lliurar i s'obligava a pagar-los pel Carnestoltes de l'any vinent.³⁰ En suma, tot sembla indicar que les finances de Guillema no devien anar gaire bé.

En el mateix sentit, constatem, a partir de l'anàlisi de les èpoques de pagament i els debitoris conservats a la sèrie de pergamins de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) dels regnats d'Alfons II i de Jaume II, per al període que va del 1291 al 1301, com la tendència a l'endeutament esdevé una pràctica habitual per a afrontar despeses de tota mena, i que podem classificar en tres tipus: en primer lloc, la compra a crèdit de gra (forment³¹ i ordi³²), bestiar, especialment cavalls,³³ rossins³⁴ i mules,³⁵ draps,³⁶ safrà³⁷ i bescuit;³⁸ en segon lloc, l'ajornament de pagaments, en els quals hi podem incloure el pagament de dots, tal com hem vist clarament en el cas del de Guillema de Pontiac; i, finalment, un tercer tipus és el préstec de diners, al qual es fa referència mitjançant l'expressió *causa mutui*.³⁹ En aquest context, no és estrany que Guillema es veiés obligada a empenyorar diverses joies, algunes sense especificar,⁴⁰ i d'altres amb perles i pedres precioses (com per exemple, una nosca o fermall d'or amb quatre safirs grossos, una perla grossa i margarides encastades)⁴¹ i algunes peces de vaixel·la d'argent (com una bacina d'argent, una copa amb un cobertor d'argent o una tassa d'argent, entre d'altres⁴²) per tal d'obtenir diners. D'altres béns empenyorats com a garantia d'un préstec van ser cereals,⁴³ muls⁴⁴ i rendes senyorials.⁴⁵ El prestador retornava la penyora al deutor quan es liquidava el deute. Cal assenyalar, finalment, que els principals creditors documentats van ser el jueu barceloní Escapat Malet i el ciutadà de Girona Eimeric de la Via.

També cal destacar l'enorme llast econòmic que suposava el pagament dels diversos deutes deixats pel pare, Gastó VII, com també d'un antic deute de l'avi, Guillem II,⁴⁶ pendents de liquidació i que es convertiren en una seriosa càrrega per

a Guillema, que, com a successora, hagué d'eixugar. Efectivament, als pergamins que es conserven a l'ACA hi observem que havia quedat a deure diners a diversos creditors, com ara el monestir cartoixà de Sant Pol de Mar, hereu de Guillem de Montgrí, sagristà de Girona;⁴⁷ el jueu de Barcelona Escapat Malet;⁴⁸ Saurina de Fortuny, vídua de Ramon de Fortuny;⁴⁹ Arnau Miró, ciutadà de Vic;⁵⁰ el cavaller Berenguer d'Orís;⁵¹ Guillem Ramon de Batet,⁵² i Ramon Lloret, batlle de Castellví de Rosanes.⁵³ Una darrera qüestió sobre els problemes econòmics de Guillema. A l'endeutament personal i al que podríem anomenar històric –el contret per Gastó VII–, s'hi sumen les quantitats de diners esmerçades en la compra de possessions per tal d'ampliar el patrimoni senyorial, que degueren afectar les finances de Guillema. Va adquirir el castell de Montornès per 40.000 sous, dividits en diversos pagaments, al seu propietari, Berenguer d'Entença.⁵⁴ La quantitat, que era important, segurament contribuï a augmentar el deute de Guillema.

El pacte del 1300: Guillema de Montcada esdevé senyora de Terrassa

L'acord de permuta de possessions i drets entre el rei i Guillema, del 1300

La necessitat d'obtenir recursos per part de Guillema –amb la finalitat, d'una banda, d'alleugerir l'alt nivell d'endeutament assolit, i, de l'altra, de sanejar la seva situació financera– va coincidir amb l'interès de Jaume II per mantenir els dominis de Guillema sota control reial. Tenint en compte les pretensions de l'un i les preocupacions econòmiques de l'altra, no és estrany, doncs, que ambdues parts arribessin a un acord, signat l'1 d'abril del 1300,⁵⁵ segons el qual el rei Jaume II feia donació *inter vivos* de manera vitalícia a Guillema de la ciutat de Girona i el castell i la vila de Besalú, amb les seves vegueries i batllies; de la ciutat de Manresa; les viles de Berga i de Santpedor; del castell de Gurb i tots els castells reials d'Osona, tret del de Moià; del castell i la vila de Terrassa, amb la seva batllia; de la vila de Caldes de Montbui, amb la seva batllia; del castell i la vila de Montblanc, i de les vegueries del Bages, Osona, Berga, el Berguedà i el Ripollès, amb homes i dones; el mer i mixt imperi i tota la jurisdicció, amb totes les rendes i les cenes, i amb la percepció del tribut que satisfien els jueus de Girona i Besalú. A més, el rei li dóna la suma de 200.000 sous de tern per fer front als seus mateixos deutes i els del seu pare, el vescomte Gastó VII, la meitat de la qual seria pagada en metàl·lic i l'altra meitat assignada sobre les rendes del castell de Sant Pere de Vilamajor⁵⁶ i la vila de Cardedeu.⁵⁷ A canvi d'això, passava a mans del rei el patrimoni català i les possessions aragoneses de Guillema, però aquesta se'n reservava l'usdefruit fins a la seva mort.⁵⁸ Es tractava dels castells de Montcada, Barberà, Castellar, Sant Vicenç, Vacarisses, Castellbell, Clarà, incloent-hi el delme de Moià, Tornamira, Rodors, Tona, Malla, el castell i la ciutat de Vic, els castells de Voltregà, Torelló, Orís, Curull, Besora, la Reganyada, Fornells, *Sesterra*, Tudela, Cartellà i Estela, amb els altres feus que tenia el difunt Guilbert de

Cruïlles, els de Sobreporta i Requesens, a la ciutat de Girona, tot allò que té Guillema de Canet per raó del domini de Palau, els castells i *domus* de Vilardell, del Vilar, Vilademany i Bescanó, la fortalesa de la Roca de Sau, els castells de Castellvell de Rosanes, Rosanes, Rocafort, Sant Esteve Sesrovires, Castellbisbal, Benviure, Castellvell de la Marca, del al Penedès, la vila de Martorell, el lloc de Bisbal, la fortalesa de Rodonyà, el lloc de Puigtinyós, que és del monestir de Santes Creus, els castells de Bràfim i Albà, el lloc de l'Almúnia i el castell d'Òdena, a Catalunya. Així com el castell d'Apiés, la vila de Lienas, el castell i la vall de *Teres*, la fortalesa de *Xiverre*, el domini i dret que té a la muntanya de Jaca i a *Bardavena*, els drets que té a la ciutat de Saragossa i la vila de Pina, al regne d'Aragó. El pacte n'excepuava expressament els castells de Mataró, Sentmenat i Arraona i les viles de Sabadell, Vallmoll, Nulles i Vilabella, a més dels drets i les rendes que posseïa a la ciutat i al regne de Mallorca, i els 400 sous anuals que rebia de les rendes dels molins reials de Barcelona.⁵⁹

També aquell mateix dia Guillema rebia de Jaume II les viles de Prades, Alcover, d'Alforja, Montral, Ulldemolins, la Mussara, l'Aleixar, Cambrils, Cornudella i Capafonts, a canvi de la renúncia dels seus drets legals sobre algunes de les possessions que el seu marit, l'infant Pere, li havia ofert en dot —concretament Alcubierre, Robres, Grañén, Pompién i Arbúcies—,⁶⁰ i que el mateix rei li havia pres en morir l'infant, per tal de donar-les a la reina Blanca com a salvaguarda del pagament del dot de la reina.⁶¹

La reivindicació del comte de Foix

En el cas que Guillema morís sense fills, el vescomte Gastó VII va preveure que els dominis de Montcada haurien de recaure en les germanes de Guillema, Constança i Margarida, i els de Castellvell, en la seva germana Mata.⁶² Per aquest motiu, el comte Roger Bernat III de Foix, en assabentar-se del compromís a què havien arribat el rei i Guillema, reclamà que es complís el testament de Gastó VII pel que fa a la successió, que deixava a la seva esposa Margarida com a cohereva. En aquesta tasca tingué en tot moment el suport del vescomte de Cardona, Ramon Folc VI, el qual, en carta escrita el 16 de juny del mateix any, va comunicar al rei la protesta del comte de Foix davant l'acord, tot al·ludint als drets legals a la successió de l'esposa d'aquest i de llur fill Gastó: «Encara, seynor, sapiats que'l comte de Foix dix a nos, davant alguns cavallers e d'altres que vos, seynor, feyets gran tort a la nobla dona la comtessa de Foix, muyler sua, e al noble en Gastonet, fiyl seu, per rahon dels cambis e de la compra que vos avets feyta de la nobla dona na Guillelma de Montcada de la terra sua, per zo com la dita terra ere obligada e vinclada a la dita dona comtessa e al dit en Gastonet per testament del noble en Gastó de Bearn, pare de les dites dones, e per altres condicions».⁶³ Aviat el Pallars, escenari de les lluites entre Hug Roger de Mataplana, marit de la comtessa Sibil·la, i Arnau d'Espanha, vescomte de Coserans,

per la successió comtal, serà un altre punt de conflicte que provocà noves tensions i friccions entre ambdós. Fins que el comte de Foix, disposat a lluitar per les armes en defensa dels seus drets, passà de les paraules als fets i estigué a punt de desencadenar un conflicte bèl·lic. A finals de l'any 1301 el comte de Foix envià una carta al rei queixant-se una vegada més i amenaçant-lo amb la guerra.⁶⁴ Però, per sort, durant els preparatius de guerra el comte de Foix moria, el 3 de març del 1302. El mateix mes de març, el seu fill i successor, Gastó I, va aconseguir signar un acord de pau per un any amb el rei i des d'aleshores va creure convenient fer un canvi d'estratègia en la reivindicació de les seves pretensions, optant per la via diplomàtica. Així, el primer pas va ser demanar la intercessió del vescomte de Cardona, el qual va encomanar, a mitjans de novembre, al seu germà Hug de Cardona, ardiaca de Barcelona,⁶⁵ i al noble Guerau de Cervelló⁶⁶ l'encàrrec de tractar amb el rei sobre aquest afer.

La reacció del rei fou la de continuar insistint en el seu manifest objectiu d'obtenir el patrimoni de Guillema. D'aquesta manera, pocs dies després, el 24 de novembre, nomenà Guillem de Castellvell, veguer de Barcelona i del Vallès, com a procurador seu perquè exigís a Guillema de Montcada el compliment de la promesa feta a l'acord de l'abril del 1300, segons la qual havia d'ingressar com a religiosa en l'orde santiaguista d'Uclés i prendre l'hàbit monacal en el termini de dos anys, per la qual cosa la interpel·là perquè ho fes abans de la propera festa de l'Epifania.⁶⁷ Sembla, en efecte, que en cap moment Guillema no va mostrar la voluntat de professar com a religiosa. Els primers dies de gener del 1303, una vegada transcorregut el termini concedit, Jaume II es rendí a l'evidència, particularment davant la pressió dels familiars de Guillema en defensa dels seus drets, i, davant la negativa d'aquesta a ser monja, decidí finalment trencar el pacte. Així ho acordà amb el vescomte de Cardona.⁶⁸ Segurament en aquesta decisió també hi influí l'impacte que sobre les finances reials va tenir la pèrdua temporal de les rendes provinents del patrimoni reial que havia estat cedit en el pacte.

La sentència arbitral de 1303

Per això, el rei i Guillema decidiren posar sobre la taula la qüestió de la restitució del domini cedit mitjançant l'arbitratge de dues persones eminents, elegides per totes dues parts: el bisbe de València i l'abat de Santes Creus,⁶⁹ els quals van emetre la seva sentència el dia 7 de març. En la resolució, es falla l'anul·lació definitiva de l'acord a causa de l'incompliment comès per part de Guillema de les seves obligacions, per la qual cosa s'ordena cancel·lar i destruir tots els documents perquè no tinguin validesa. En segon lloc, es deslliura els vassalls de la fidelitat i l'homenatge prestats anteriorment, alhora que s'estipula el retorn del castell de Castellví de Rosanes, que tenia Guillem de Bell-lloc, a la seva senyora. En tercer lloc, Guillema reté els 100.000 sous en efectiu rebuts del rei. Per últim, Guillema és obligada a pagar al

rei 100.000 sous per tots els ingressos que ha percebut del patrimoni reial, en tres terminis, a raó de 20.000 sous els dos primers anys i la resta el tercer any, per la festa de la Resurrecció del Senyor.⁷⁰

La senyoria de Guillema de Montcada a Terrassa

Un cop exposades les causes que expliquen per què el castell, la vila i el terme de Terrassa van passar a formar part del domini senyorial de Guillema de Montcada, per concessió temporal, del 1300 al 1303, quan van acabar retornant de nou al domini reial, caldrà analitzar, a continuació, els aspectes més significatius que conformen la seva administració senyorial en aquest curt període de temps. Tractarem de la prestació d'homenatge a la nova senyora, dels oficials senyorials (batlle i lloctinent) i les seves funcions, de la justícia i els delictes, la fiscalitat i la seva recaptació, l'empriu de llenya als boscos de Vacarisses i el retorn a la jurisdicció reial.

La presa de possessió de la nova senyora i el nomenament dels seus batlle i lloctinent

Efectivament, tornant a la narració dels fets, el dissabte 9 d'abril del 1300 Jaume “de *Castra*”, de la casa del rei, es personà a Terrassa i presentà, davant el notari Pere Folquer, una carta del monarca, amb data 7 d'abril, adreçada als prohoms de la vila de Terrassa, demanant-los que elegissin tres o quatre procuradors o síndics per tal que assistissin el dia 12 d'abril a Barcelona a l'acte d'homenatge i jurament de fidelitat a la nova senyora.⁷¹ A tal efecte, el 21 d'abril, la Universitat de la vila i del terme de Terrassa, aplegada a la plaça de la vila a so de viafós, acordà nomenar tres síndics, Bernat de Solà i Berenguer Libra, en representació de la vila, i Jaume de Basea,⁷² en representació del terme, amb la finalitat de prestar l'esmentat jurament feudal de fidelitat i homenatge.⁷³ Tanmateix, la falta de documentació ens impedeix saber quan i com es produí la pressa de possessió i la prestació de jurament i homenatge. Per a compensar aquest canvi de mans temporal, el rei signà el 2 de maig del 1300, des de Vilafranca del Penedès, un privilegi de no separació de la corona reial i del comtat de Barcelona, pel qual prometia no donar, vendre, canviar ni alienar el castell i la vila de Terrassa.⁷⁴ En uns termes similars s'havia adreçat dos dies abans, el 30 d'abril, als habitants de la ciutat de Manresa.⁷⁵

Amb la cessió del domini de la senyoria de Terrassa a Guillema de Montcada se'n traspasà, també, la gestió directa. En aquest sentit, Guillema de Montcada donà el càrrec de batlle senyorial de Terrassa al ciutadà de Barcelona Berenguer de Vallseca –que també ostentà el de Caldes de Montbui–, el qual va substituir al que fins aleshores era batlle reial de Terrassa, Pere d'Olzina, que ho fou des del 19 d'octubre del 1299.⁷⁶ Abans del 17 d'abril del 1300, i en presència del cavaller Guillem de Castellcir i de l'escrivà Pere Ferrer, Berenguer de Vallseca va prestar l'homenatge i va jurar el càrrec amb lleialtat.⁷⁷ Per últim, el 27 d'abril començà a regir la batllia de Terrassa.⁷⁸

Com a representant senyorial, exercia la jurisdicció del terme en nom de Guillema i tenia funcions administratives, fiscals i judicials. Com que Berenguer de Vallseca no residia a la vila, quan n'era absent el substituïa en les seves funcions un veí de la vila, Berenguer Libra, amb el càrrec de lloctinent del batlle, càrrec que el mateix Berenguer Libra havia ocupat anteriorment amb Pere d'Olzina⁷⁹ i que va mantenir probablement per aquesta raó. El mateix Berenguer Libra havia estat, el 1299, el col·lector de la talla per a recaptar els diners de la redempció del servei d'exèrcit per a la Guerra del Pallars.⁸⁰

Conflicte sobre l'exercici de la jurisdicció senyorial entre el batlle i el castlà

Per altra banda, Bernat de Centelles, senyor de Sitges, que posseïa la castlania de Terrassa, tenia la jurisdicció del castell amb dret a administrar justícia i percebre rendes. Evidentment, és innegable que una situació d'aquest tipus podia generar conflictes de competències. En efecte, aquesta dualitat de jurisdiccions dins de Terrassa suscità, a finals del 1300, un inevitable conflicte jurisdiccional de superposició de competències entre la noble Guillema de Montcada i el castlà de Terrassa, l'esmentat Bernat de Centelles, arran de la captura i l'empresonament de Bernat de Ginestera, del terme de Rubí, el qual havia estat pres pel batlle de Guillema de Montcada, acusat de l'homicidi d'un tintorer de la vila de Sabadell, anomenat Guillem Baster, perpetrat a la vila de Terrassa.⁸¹ El castlà sostenia que li pertocava tenir detingut l'inculpat, tot al·legant que els seus predecessors tenien i exercien aquest dret,⁸² mentre que la part contrària en discrepava. Com que Guillema dubtava sobre quina de les dues parts tenia la competència per a capturar i custodiar l'homicida, va decidir informar-se tot consultant els jurispèrits Arnau d'Alda, Pere de Castlari⁸³ i Bernat de Prat. Aquesta disputa per l'exercici de la jurisdicció no és més que un intent del castlà per mantenir uns drets jurisdiccionals que havia començat a perdre, a finals del segle XII, en benefici del batlle reial.⁸⁴ Però les friccions entre el castlà i el batlle reial van continuar. I el 1308, trobem Bernat de Centelles enfrontat amb el batlle local Bernat Martí i el seu lloctinent, Berenguer d'Ametller, a causa de la construcció de l'edifici de la cúria (seu del tribunal de justícia) al fossar del castell palau,⁸⁵ a la qual cosa el castlà s'oposava.⁸⁶ Un cas que esdevé paradigmàtic.

L'exercici de l'administració de justícia: sentències dictades

Pel que fa a l'administració de justícia, al període estudiat (1300-1303), el lloctinent del batlle, Berenguer Libra, va jutjar i condemnar els culpables de dotze delictes. Al mateix temps, Berenguer de Centelles, senyor del castell de Centelles, en qualitat de procurador de Guillema de Montcada, va emetre quatre sentències. Els inculpats rebien una condemna pecuniària i eren obligats a pagar una multa d'entre 5 i 100 sous, a canvi de l'absolució dels delictes. En un cas, però, la sentència judicial

especificava, a banda del pagament de la multa, la prohibició de residir i apropar-se al terme de Terrassa durant un període de cinc anys, tal com ocorregué el febrer del 1301 en el procés contra P. de Triador, fill nodrit del difunt Bernat de Bogunyà, i A. d'Arenes, fill de Guillem d'Arenes, ambdós del terme de Terrassa, processats per haver robat un taüt i una caixa de safrà del mas de l'esmentat Guillem d'Arenes.⁸⁷ A més, cal remarcar que en una ocasió es produí la condonació del delictes. Això succeí l'octubre del 1300, quan Bernat de Centelles va decidir perdonar Jaume Mar, de la vila de Terrassa, en tenir en compte els precés d'alguns amics que van intercedir en favor de l'acusat, denunciat per haver ferit un tal *Trutannum* al mercat dels dimecres de Terrassa.⁸⁸ També cal dir que en un cas jutjat el juny del 1300, l'inculpat, Jaume de Parets, de la vila de Sabadell, denunciat pel presumpte robatori d'una borrasa i una capa blanca de Navarra al mas de Parets, situat a la parròquia de Sant Julià d'Alta del terme de Terrassa, va ser absolt, tot i que va haver de pagar una multa de 20 sous, perquè no va quedar clar que fos l'autor del delictes.⁸⁹ Un altre cas judicial que cal destacar és la denúncia per l'intent frustrat de violació comès per R. Mosterol contra una tal Maria, que vivia amb Bertran d'Agulló, de la vila de Terrassa, a més d'haver agredit, juntament amb Romeu Eimeric –fill d'un altre Romeu Eimeric, difunt–, Elisenda d'Ollers, després d'haver entrat de nit a casa d'aquesta i d'haver tret Elisenda Seguí de l'interior de la casa fins a la porta d'entrada. De tot plegat, l'acusat en va sortir ben parat, perquè Bernat de Centelles només va decidir imposar-li una sanció monetària de 20 sous.⁹⁰

Un aspecte important que cal destacar de l'administració de la justícia és l'econòmic.⁹¹ Em refereixo, com acabem de veure, als beneficis econòmics obtinguts a través del pagament de diners en concepte d'absolucions, que suposaven una altra font d'ingressos per a Guillema. Per altra banda, quant a la tipologia dels delictes, a més d'homicidis, amenaces amb armes com l'espasa,⁹² injúries,⁹³ danys fets a propietats i béns aliens,⁹⁴ frau en pesos i mesures,⁹⁵ incompliment del torn de regatge assignat,⁹⁶ usura⁹⁷ i intèstia,⁹⁸ els més habituals van ser les agressions físiques,⁹⁹ la majoria amb ferides amb vessament de sang,¹⁰⁰ juntament amb els furts,¹⁰¹ la meitat dels quals perpetrats en masos.¹⁰²

Promulgació d'ordinacions

D'altra banda, l'11 de maig el 1300 el batlle, de ple acord amb els prohoms de la vila, van aprovar unes ordinacions constituïdes per vuit capítols que fan referència a qüestions d'ordre penal, mercantil i processal, com ara la prohibició de treure coltells, espases i bordons, sota pena de 60 sous, o la de caçar en horts i vinyes durant el període que va de Pasqua a Tots Sants, amb una sanció de 5 sous. Defraudar en el pes i en la mesura era castigat amb una quantitat de 20 sous. També es protegien les hortes, els regadius, les vinyes i els arbres fruiters –la sanció pujava 5 sous, si era

de dia, i 20, si era de nit—. Les destrosses en els tancats per a guardar el bestiar eren castigades amb una quantia de 5 sous i amb 5 diners per cada animal, a més de refer el dany ocasionat. Només es permetia jugar diners als jocs de taules i als de punteria amb ballesta, escona i palet. I, per últim, s'especifica que el batlle percebia la tercera part de les multes; les altres dues terceres parts eren per a qui denunciava el delictes i per a donar almoïna als pobres o per a sufragar obres a la vila. En aquest sentit, els infractors podien pagar les multes en metàl·lic o bé, els que no podien, amb un arrest de cinc a seixanta dies de presó a pa i aigua.¹⁰³ Aquestes ordinacions vénen a completar-ne unes d'anteriors, del 8 de novembre del 1299, que prohibien els jocs —eren permesos, però, els de taules—, l'entrada de bestiar en camps conreats, el robatori d'hotalisses, fruita i olives, i el de llenya.¹⁰⁴ Del contingut de les ordinacions s'observa una especial preocupació pel robatori de fruita i llenya, la protecció dels conreus del bestiar i la cacera, el frau dels venedors, el joc amb diners o les baralles amb armes.

Actuacions del batlle

Com a exemple d'algunes de les actuacions concretes que hagué d'atendre el batlle o el seu lloctinent en l'exercici de les atribucions derivades del seu càrrec durant aquests anys, caldria destacar que va ser l'encarregat d'actuar en un cas de restitució del preu d'una esclava per engany del venedor en la compra, o redhibició.¹⁰⁵ En efecte, Guillema de Montcada, a prec del comprador, ordenà als seus batlle i lloctinent de Terrassa —amb data 26 d'agost del 1300— que obliguessin el venedor, Guillemó de Vinyals, de la vila de Terrassa, a tornar al comprador, Jaume de Celler, també vilatà de Terrassa, el preu de 18 lliures de moneda de Barcelona pagat per l'esclava musulmana *llora*, o mestissa, anomenada Fàtima, perquè el venedor havia enganyat expressament el comprador tot dient-li que l'esclava estava sana, quan en realitat tenia epilèpsia (*morbum caducum*).¹⁰⁶ El judici tingué lloc vint dies després davant el jutge Bernat de Fàbrega, assignat pel lloctinent del batlle.¹⁰⁷ Un altre cas està relacionat amb els préstecs impagats. Així, el mes de maig del 1301, Guillema de Montcada, a petició del jueu Vives de Belcaire, ordenà al batlle i al lloctinent de Terrassa instar els fiadors que s'havien compromès en els deutes que Romeu de Montesquiu, del terme de Terrassa, i la seva esposa devien al jueu sabadellenc Astruc de Belcaire, mort assassinat, pare de l'esmentat Vives de Belcaire, a restituir a aquest últim els diners prestats.¹⁰⁸ Igualment, un any abans, havia ordenat al batlle de Terrassa i de Caldes que els fiadors que responien dels deutes contrets amb el jueu Jacob, de Caldes de Montbui, i la seva esposa Vidala, els paguessin el que els deutors els devien.¹⁰⁹ Finalment, caldria fer esment de la capacitat que tenia el batlle en matèria de protecció i tutela dels menors d'edat orfes, en encarregar-se de la seva tutoria. És el cas del fill del difunt Guillem de Tresserra.¹¹⁰

Ingressos senyorials: impost i renda

Pel que fa a l'àmbit fiscal, com a senyora jurisdiccional, Guillema obtenia l'impost anual de la cena, que es pagava en substitució d'un antic dret senyorial d'allotjament que establia l'obligació de donar hostatge al senyor i al seu seguici.¹¹¹ La cena era la principal i més important font d'ingressos econòmics que comportava la senyoria. La recaptació l'efectuaven els prohoms de la vila, els quals, d'una banda, creaven una comissió de talladors que s'encarregaven de fer una talla o taxació dels béns patrimonials dels terrassencs i dels habitants del terme. I, de l'altra, es nomenava un collidor per tal que es fes càrrec de la posterior col·lecta dels diners. La talla es calculava segons la quantitat demanada, sense especificar com es distribuïa, és a dir, si es taxava de forma proporcional al patrimoni de cada contribuent (*“per solidum et per libram”*).¹¹² Així, l'any 1302 Guillema de Montcada demanà la xifra de 400 sous. Una quantitat sensiblement inferior en relació amb els 1.500 sous que només cinc anys abans, el 1297, havia demanat Jaume II per aquest concepte, malgrat que la vila només acabés pagant-ne 989;¹¹³ i amb els 1.000 sous pagats al rei l'any 1299 per la redempció del servei militar d'host.¹¹⁴ Mentre que la talla del 1302 serví per al pagament de la cena i per les necessitats de la vila, com l'obra de reparació de les muralles,¹¹⁵ l'import de la cena recaptada el 1300 va ser destinat –juntament amb el muntant de la de Caldes de Montbui– a pagar el deute de 1.500 sous que Guillema devia a la vídua del cavaller Galceran de Rosanes, pel preu d'un cavall.¹¹⁶ Finalment, cal destacar que Guillema, a l'etapa inicial de la seva senyoria sobre Terrassa, va recordar als seus batlle i lloctinent i als homes de Terrassa que, com a senyora seva, només a ella havien de satisfer l'impost de la cena. Per aquest motiu, el 2 d'octubre del 1300, els ordenà que no paguessin aquest tribut al procurador reial Ramon Folc o a Ramon Guilera, de la casa del rei, si aquests els el reclamaven.¹¹⁷

En canvi el rei, com a senyor territorial de Terrassa, posseïa un conjunt de terres i masos dispersos en el seu domini, dels quals rebia anualment diversos drets, com per exemple censos i lluïsmes.¹¹⁸ Com que el rei es va reservar aquestes rendes, sabem que l'any 1302 el saig Bernat Mascle –que ho era des del 1298¹¹⁹– recaptava els censos de les terres, en diners i en espècie (gallines i capons), mentre que Berenguer de Claramunt, de la vila de Piera, era el seu comprador arrendatari, el qual prèviament havia pagat el preu de la venda d'aquests drets.¹²⁰ Durant el trienni 1297-1300, anterior al període que ens ocupa, els ciutadans de Barcelona Berenguer de Santfeliu i Jaume Benet van ser els arrendataris,¹²¹ els quals sovint subarrendaven les rendes. Així, per exemple, l'any 1298 van vendre per un any les rendes de dos quartons reials per 280 sous.¹²²

L'empriu de fer llenya dels homes de Terrassa al terme de Vacarisses

Per altra banda, una altra qüestió que cal esmentar és l'empriu que tenia Terrassa de proveir-se de llenya per al consum domèstic en els boscos del domini del castell

de Vacarisses. La regularització d'aquest dret d'ús data d'aquest període, en la qual s'expressen un seguit de prohibicions pel que fa a l'extracció.¹²³ En efecte, en aquest temps se suscità una disputa entre la Universitat de la vila i el castell de Terrassa, d'una banda, i la Universitat del castell de Vacarisses, de l'altra, en relació amb el dret de fer llenya que els primers afirmaven tenir dins el terme del castell de Vacarisses. El 22 de juny del 1302, totes dues parts arribaren a un acord, per a evitar en el futur qualsevol litigi, davant Guillema de Montcada, senyora d'ambdós castells i de la vila de Terrassa. L'acord reconeixia als habitants de la vila i el castell de Terrassa el dret de fer llenya ("llenyar" i "bosquejar") al terme del castell de Vacarisses. En canvi, els restava prohibit extreure fusta dels boscos de Vacarisses d'arbres fruiters, de roures i alzines vives i verdes, de ginebres esporgats, ni tampoc fer bigues, ni quedar-se la llenya de boïgues i cloïsses, ni tampoc la fusta de pins. En el cas que es produïssin excessos, s'imposava la pena del *penyorament*. Finalment, les parts establien una sanció de 10 sous a qui contravingués el pacte, que es repartirien la meitat el batlle de la vila de Terrassa i l'altra meitat el batlle del castell de Vacarisses.¹²⁴ D'aquesta manera es regulava l'accés que els habitants de Terrassa tenien a la llenya dels boscos de Vacarisses.

No obstant això, dotze anys després d'aquesta concòrdia, el contenciós entre els interessos de Vacarisses i Terrassa al voltant de l'explotació del bosc de Vacarisses desembocà en un incident violent a finals del 1318. Els fets que originaren l'incident van ser la captura de diversos llenyataires terrassencs, la requisició de la llenya i la confiscació dels seus animals per part dels homes de Vacarisses. Això provocà immediatament, com a resposta, la mobilització a sometent dels homes de Terrassa per alliberar els seus convilatans, recuperar les bèsties i defensar el seu dret d'empriu. Aviat un grup de terrassencs es presentà al terme de Vacarisses i capturà alguns dels seus homes com a hostatges. Després d'aquest enfrontament hi hagué la intervenció de la justícia reial.¹²⁵

El retorn a la corona

Com ja s'ha vist, el domini senyorial de Terrassa per part de Guillema de Montcada acabà el 7 de març del 1303, arran de la sentència dictada per Ramon Despont, bisbe de València, i Bonanat de Vila-seca, abat de Santes Creus, en la qual es restablí la situació anterior al pacte del 1300. Tanmateix, cal apuntar que poc temps abans, una vegada conclòs el termini fixat a l'ultimàtum donat pel rei a Guillema de Montcada perquè es fes monja, expirat el 6 de gener del mateix 1303, el rei mobilitzà els seus oficials per tal de recuperar la titularitat del patrimoni cedit a Guillema. En efecte, el divendres 18 de gener, el mestre Pere de Pla, procurador de Guillema de Montcada, es presentà a la plaça de la vila de Terrassa, on lliurà a Jaume Cellerer —que havia estat lloctinent del batlle reial de Terrassa entre el desembre del 1298¹²⁶

i l'octubre del 1299¹²⁷—, de la vila de Sant Cugat, batlle reial de Terrassa nomenat pel batlle general de Catalunya, Romeu de Marimon, per decisió reial, una carta de protesta per haver envaït la batllia i els drets pertanyents al castell i la vila de Terrassa, sense el consentiment de Guillema.¹²⁸ Dos dies després, el diumenge 20 de gener, Jaume Cellerer protestava davant els mateixos prohoms de la vila i el castell de Terrassa i els tornava a mostrar una carta del batlle general de Catalunya, en la qual el monarca li assignava la batllia de Terrassa, alhora que manava als habitants, i especialment als saigs i oficials de Terrassa, que l'obeïssin com a batlle, sota pena de 100 morabatins alfonsins.¹²⁹ A la qual cosa, el dimecres dia 23, els prohoms respongueren que, com que havien fet homenatge de mans a Guillema de Montcada, no podien obeir el rei ni els oficials reials fins que no fossin deslliurats del jurament de fidelitat per la mateixa Guillema.¹³⁰ Per aquest motiu, el diumenge 27 de gener, fou convocada la Universitat a so de viafós i a toc de campana i de tuba i s'hi aplegaren una munió d'habitants de la vila i del terme de Terrassa —es cita nominalment la presència de quaranta-cinc concurrents—, els quals van nomenar síndics i procuradors Pere de Solà i Bernat Ferrer de Fàbrega, representants de la Universitat, per tal d'aclarir davant el rei aquesta qüestió.¹³¹ Finalment, però, el 13 de març del mateix any, sis dies després de dictar-se la sentència per la qual la corona recuperava de nou el domini de la vila i del terme de Terrassa, trobem la primera actuació del nou batlle reial, Bernat Martí,¹³² i, una setmana més tard, la primera aparició del seu lloctinent, Bernat Fortuny, habitant de la vila de Terrassa.¹³³

Conclusions

A la vista del que hem anat exposant, constatem, en primer lloc, que la concessió pactada del castell, la vila i el terme de Terrassa, juntament amb diversos castells i viles de titularitat reial, a més d'una elevada quantitat de diners, a Guillema de Montcada s'emmarca clarament en una estratègia de la monarquia per incorporar a la corona els extensos dominis de Guillema, senyora de Montcada i de Castellvell. De fet, una estratègia que no és gens nova, ja la va fer servir l'any 1209 el seu besavi Pere el Catòlic amb la comtessa Elvira d'Urgell, amb la intenció d'incorporar el comtat d'Urgell al patrimoni reial, un altre pacte finalment fallit.¹³⁴ En segon lloc, hem pogut comprovar que, durant tot aquest temps en què la senyoria de Terrassa va correspondre a Guillema de Montcada, no es va produir cap mena d'alteració, ni en la gestió ni en l'estructura administrativa local, respecte de la que s'havia desenvolupat fins aquell moment. Per últim, acabem insistint en la necessitat d'aprofundir més en el coneixement de qüestions com els drets i les rendes provinents de la castlania al llarg dels segles XIII i XIV, a més del dret adquirit pel castlà a tenir una part del delme de Sant Fruitós, o els drets sobre els diferents monopolis —molins, forns, ferreries o fargues, etc.—, entre moltes altres. En aquest sentit, en els darrers

anys, gràcies als treballs de Pere Puig, Vicenç Ruiz i Joan Soler s'ha avançat molt en la història medieval de Terrassa. Però, evidentment, fan falta moltes més recerques, sobretot en relació amb el desenvolupament econòmic de la vila i dels seus habitants, l'articulació entre la vila i el seu territori o la trajectòria econòmica de les famílies de prohoms terrassencs, en el decurs dels segles XIII i XIV, que aprofitin la rica documentació terrassenca conservada a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.

Notes

- 1 La mateixa Guillema de Montcada ho especifica clarament en una missiva datada el 2 d'octubre del 1300 i adreçada al batlle, el lloctinent i els habitants de Terrassa: "lo senyor rey a nós de tota la vida nostra haia do<n>ada lo castell e la vila de Terrassa ab ses pertinències, ab mer e mixt imperi, ab cenes e ab tota iurisdicció que-l senyor rey hi havia, exceptats tan solament les rendes planes." (Arxiu de la Corona d'Aragó [en endavant, ACA], Batllia General, Feus, volum 2 (1298-1302), foli 67r, paper relligat).
- 2 Hi ha semblances biogràfiques de Guillema de Montcada a Charles BAUDON DE MONY. *Relations politiques des comtes de Foix avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*. París: Alphonse Picard et fils, 1896, volum I, p. 307-331, 343-346 i 349-353; també a Félix DURAN CAÑAMERAS. *Los condes de Bearn y de Foix como señores de Castellvell*. Madrid: Tip. de la Revista de Archivos, 1927, p. 54-67; i a Bonaventura PEDEMONTE I FALGUERA. *Notes per a la Història de la Baronia de Castellvell de Rosanes*. Barcelona: Imp. Elzevieriana, 1929, p. 193-235.
- 3 Dos documents de començament del XIV ens informen de l'existència de dos germans de Guillema, molt probablement fills extramatrimonials de Gastó VII. Joan de Bearn, canonge d'Oloron (ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1507, document de 26-01-1301), i Ramon de Bearn (ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1994, document de 27-03-1304).
- 4 Pierre de MARCA. *Histoire de Bearn*. París: Vve. J. Camusat, 1640, p. 678.
- 5 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (a partir d'ara, AHCB), Pergamins Municipals, 1A-64 (trasllat del 18 d'abril del 1300 autoritzat pel notari públic de Barcelona, Pere de Vilardebó). Document publicat per Alejandro MARCOS POUS. "Los dos matrimonios de Sancho IV de Castilla", *Cuadernos de Trabajos, de la Escuela de Historia y Arqueología en Roma VIII* (1956), doc. 2, p. 87-89, i que reproduceix a la seva vegada el document transcrit per Luc d'ACHERY. *Spicilegium sive collectio veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis delituerant*. Edició d'Étienne BALUZE –Edmond MARTÈNE– Louis François Joseph de LA BARRE. París: Montalant, 1723, volum III, p. 382-383, que és una còpia del trasllat de Pere de Vilardebó realitzada el 7 de juny del mateix any pel notari públic de Mallorca i de la cort del batlle, Miquel BOLANDI.
- 6 Pierre de MARCA, *Histoire de Bearn*, p. 675-676; Claude DEVIC i Joseph VAISSETE. *Histoire générale de Languedoc avec des notes et les pièces justificatives*. Tolosa de Llenguadoc: Édouard Privet, 1875, volum IX, p. 146-147.
- 7 ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 393.
- 8 Vegeu Alejandro MARCOS POUS. "Los dos matrimonios...", p. 1-108, concretament, p. 19-33.
- 9 ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 369 (14-06-1290), transcrit per Giuseppe LA MANTIA. *Codice diplomatico dei rei aragonesi di Sicilia*. Palerm: Tip. Boccone del Povero, 1917, doc. 201, p. 474-477.

- 10 ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 370, transcrit per Giuseppe LA MANTIA. *Codice diplomatico*, doc. 202, p. 477-479.
- 11 ACA, Cancelleria, Registre núm. 85, foli 234v.
- 12 Charles BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, volum II, doc. 121, p. 226-231.
- 13 ACA, Cancelleria, Registre núm. 83, folis 105v-106r (18-01-1291).
- 14 Sobre el concepte de monarquia feudal, vegeu Thomas N. BISSON. "The problem of feudal monarchy in Aragon, Catalonia and France", *Speculum* 53/3 (1978), p. 450-478.
- 15 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 42.
- 16 "[...] per què madona la reina pregà lo senyor rei que degués percaçar honor a son frare l'infant En Pere, e que li donàs de què pogués tenir honrada casa, e axí mateix que li percaçàs muller, aquella que li pertangués. E lo senyor rei, obeint ses pregàries, que l'heretà molt honradament, e donà-li per muller de les honrades donzelles que filla de rei no fos, qui fos en Espanya, ço és a saber, madona Guillem de Montcada", vegeu "Crònica de Ramon Muntaner", a Ferran SOLDEVILA. *Les quatre grans cròniques*. Barcelona: Selecta, 1971, cap. 183, p. 831-832.
- 17 ACA, Cancelleria, Registre núm. 83, foli 38r i ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 365 (trasllat del 07-05-1290).
- 18 Ferran SOLDEVILA, "Crònica de Ramon Muntaner", cap. 183, p. 832.
- 19 Giuseppe E. SANSONE. *Testi didattico-cortesi di Provenza*. Bari: Adriatica Editrice, 1977, p. 254.
- 20 Alejandro MARCOS POUS, "Los dos matrimonios...", doc. 9, p. 101.
- 21 Sobre la qüestió successòria i la reivindicació d'aquest dret per part d'Alfons de la Cerda, vegeu César GONZÁLEZ MÍNGUEZ. *Fernando IV de Castilla (1295-1312). La guerra civil y el predominio de la nobleza*. Vitòria: Universidad de Valladolid, 1976, p. 21-43.
- 22 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 598 (21-01-1296).
- 23 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 597 (21-01-1296).
- 24 Vegeu Ángeles MASÍÀ DE ROS. "Las pretensiones de los infantes de La Cerda a la Corona de Castilla en tiempos de Sancho IV y Fernando IV. El apoyo aragonés", *Medievalia* 10 (1992), p. 255-279; en concret, p. 260; i, de la mateixa autora, *Relación castellano-aragonesa desde Jaime II a Pedro el Ceremonioso*. Barcelona: CSIC, 1994, volum I, p. 64-66.
- 25 Jerónimo ZURITA. *Anales de la Corona de Aragón, II*. Edició d'Ángel CANELLAS LÓPEZ. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1977, llibre V, cap. 22, p. 504.
- 26 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 993.
- 27 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1087.
- 28 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1072.
- 29 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1178.
- 30 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1292.
- 31 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1064 (14-05-1298) i 1677 (16-11-1301).
- 32 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1677.
- 33 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 424 (16-11-1294), 593 (08-01-1296), 1243 (09-09-1299), 1429 (29-07-1300), 1451 (05-09-1300), 1486 (28-11-1300), 1571 (21-05-1301) i 1585 (15-06-1301).
- 34 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 847 (13-08-1297).
- 35 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 847 (13-08-1297) i 1176 (05-01-1299).
- 36 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1375 (01-05-1300) i 1567 (14-05-1301).

- 37 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1265 (18-11-1299).
- 38 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1599 (03-07-1301).
- 39 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 171 (01-11-1292), 203 (27-01-1293), 308 (17-11-1293), 502 (07-05-1295), 743 (28-11-1296), 1194 (26-02-1299), 1309 (28-01-1300), 1349 (04-04-1300), 1408 (27-06-1300), 1456 (16-09-1300) i 1599 (03-07-1301).
- 40 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 959.
- 41 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 515 (12-06-1295).
- 42 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1421 (19-07-1300) i 1422 (16-07-1300).
- 43 ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 414 (28-02-1291).
- 44 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 231 (04-05-1293).
- 45 És el cas dels rèdits del forn de la part de Montcada de Vic, ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 298 (29-10-1293).
- 46 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 469 (10-02-1295).
- 47 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 81 (28-01-1292), 215 (23-03-1293), 492 (13-04-1295), 837 (08-07-1297), 1338 (15-03-1300).
- 48 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 763 (29-01-1297).
- 49 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 478 (23-02-1295) i 753 (02-01-1297).
- 50 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 124 (09-05-1292).
- 51 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 128 (31-05-1292) i 129 (02-06-1292).
- 52 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 475 (17-02-1295).
- 53 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 479 (23-02-1295).
- 54 ACA, Cancelleria, pergamins d'Alfons II, núm. 409 (14-02-1291) i ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 82 (29-01-1292).
- 55 Del pacte es conserven dues versions diferents, una que detalla les cessions del rei en favor de Guillema (ACA, Cancelleria, Registre núm. 200, folis 238r-240v) que es complementa amb una altra, la que corresponia a l'atorgament de Guillema del seu patrimoni (AHCB, Pergamins Municipals, 1A-228).
- 56 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1345 (01-04-1300).
- 57 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1346 (01-04-1300).
- 58 ACA, Cancelleria, Registre núm. 200, folis 238v-240v. Vegeu també AHCB, Pergamins Municipals, 1A-229 (trasllat del 8 de maig de 1413, autoritzat per Antoni Brocard, notari públic de Barcelona).
- 59 AHCB, Pergamins Municipals, 1A-228 (trasllat del document, autoritzat per Antoni Brocard, notari públic de Barcelona, el 08 de maig de 1413).
- 60 AHCB, Pergamins Municipals, 1A-227 (trasllat del 6 de maig de 1413, autoritzat pel notari públic de Barcelona, Antoni Brocard).
- 61 ACA, Cancelleria, pergamins Jaume II, núm. 697 (04-10-1296).
- 62 Segueixo, pel que fa a aquest punt i al proper, l'excel·lent estudi de Charles BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, I, p. 313-317 i 321-331.
- 63 ACA, Cancelleria, cartes reials de Jaume II, núm. 1215, transcrita per Charles BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 136, p. 257-258.
- 64 ACA, Cancelleria, cartes reials de Jaume II, núm. 1420, transcrita per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 141, p. 263-264.

- 65 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1818 (18-11-1302), transcrit per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 146, p. 270-271.
- 66 ACA, Cancelleria, pergamins de Jaume II, núm. 1820, transcrit per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 147, p. 271-272.
- 67 ACA, Cancelleria, Registre núm. 200, folis 151r-151v, transcrit per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 148, p. 273-275.
- 68 ACA, Cancelleria, perg. Jaume II, núm. 1831 (08-01-1303), transcrit per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 149, p. 275-280.
- 69 ACA, Cancelleria, perg. Jaume II, núm. 1862 (07-02-1303), editat per BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 153, p. 284-285.
- 70 BAUDON DE MONY. *Relations politiques...*, II, doc. 154, p. 285-290.
- 71 ACA, Cancelleria, cartes reials de Jaume II, núm. 1226.
- 72 Arxiu Històric Comarcal de Terrassa (en endavant, AHCT), Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), foli 7v (20-04-1300).
- 73 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), folis 9r-9v.
- 74 ACA, Cancelleria, Registre núm. 197, folis 122r-122v. Aquest privilegi fou confirmat pocs anys després, l'abril del 1338, pel seu nét Pere el Cerimoniós, a instància dels homes de la Universitat del castell, vila i terme de Terrassa, AHCT, pergamins, carp. II B, núm. 1 (25-04-1338). La confirmació del 1338 reproduïx íntegrament el vell privilegi de Jaume II de l'any 1300. Tanmateix, el Cerimoniós, incomplint el seu compromís, va vendre –un any després, el 1339– la vila i el castell de Terrassa als germans Jaume i Ferrer de Gualbes, drapers de Barcelona.
- 75 ACA, Cancelleria, Registre núm. 197, folis 112r-112v (30-04-1300).
- 76 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1299-1300), folis 43v-44v.
- 77 ACA, Batllia General, Feus, volum 2 (1298-1302), foli 20r.
- 78 AHCT, Batllia Reial, Llibre del batlle Berenguer Libra (1298-1300), foli 101r.
- 79 Veure nota 71.
- 80 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1298-1299), foli 128r (22-02-1299).
- 81 ACA, Batllia General, Feus, volum 2 (1298-1302), folis 85r-85v (20-12-1300).
- 82 ACA, Batllia General, Feus, volum 2 (1298-1302), foli 126v (18-05-1301).
- 83 ACA, Batllia General, Feus, volum 2 (1298-1302), foli 90r (10-01-1301).
- 84 La qüestió de l'exercici de la facultat d'administrar justícia per part del castlà ha estat estudiada per Vicenç RUIZ I GÓMEZ. "Petita comunitat, mala senyoria i economia moral. Poders i resistència a Terrassa (segles XI i XII)", *Terme* 21 (2006), p. 53-83.
- 85 Sobre l'evolució històrica, la morfologia urbana i les activitats econòmiques dels habitants del nucli de la vila de Terrassa en el decurs del segle XIII, vegeu Joan SOLER I JIMÉNEZ. "De l'abisme al cel. La formació de la vila de Palau de Terrassa (1180-1313)", *Terme* 21 (2006), p. 85-125.
- 86 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1307-1308), foli 8r (13-04-1307) i 12r (26-04-1307), i papers solts núm. 2 (07-04-1307), 3 (sense data), 7 (17-04-1307) i 12 (sense data).
- 87 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), folis 158r-158v (23-02-1301).
- 88 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), foli 69v (05-10-1300).
- 89 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), folis 27r-27v (06-06-1300).
- 90 AHCT, Fons Notarial, Pere Folquer (1300-1301), foli 36r (22-06-1300).
- 91 Un aspecte que ja va considerar en el seu temps Marc BLOCH. *La sociedad feudal*. Madrid: Akal,